

Miskei Antal

RÁCKEVE, A KIRÁLYI MEZŐVÁROS (1440–1541)

Az al-dunai Keve városának szerb, vlach, görög, raguzai–dalmát és magyar származású polgárai 1440-ben érkeztek hajóikkal a Csepel-sziget délkeleti részére. A jövevények az új szállásterületet átmeneti lakóhelyüknek tekintették, ám az oszmán–törökök balkáni terjeszkedésének hatására az 1460-as évek végén – 1470-es évek elején megváltoztatták eredeti szándékukat, és végleg birtokba vették a környéket.¹ A magukkal hozott kiváltságleveleiket számos uralkodóval, így többek között V. Lászlóval (1440/1452–1457), Hunyadi Mátyással (1458–1490), II. Ulászlóval (1490–1516), II. Lajossal (1516–1526) és Szapolyai Jánossal (1526–1540) is megerősítették, hogy korábbi életmódjukat a királyi magánuradalomnak számított Nagyszigeten (*Insula magna*) is folytathassák.²

1. Gazdasági élet

I. Ulászló király (1440–1444) 1440. október 10-én kibocsátott oklevelében a „rácoknak” megengedte, hogy az új település határában révet állítsanak fel, „*azt hajókkal és vízi járművekkel fenntartsák, azon minden utazót ...ettől az időtől fogva holmijukkal és javaikkal hajón átvigyék, ugyanazt a révet mások révjogának megsértése nélkül örökre megtarthassák és birtokolhassák.*”³ A főként iparral és kereskedelemmel foglalkozó telepések nem a 13. század óta üresen álló Szent Ábrahám-monostort és környékét vették birtokukba, hanem a kedvezőbb földrajzi adottságokat nyújtó Szentábrahámteleke nevű falu helyén szálltak meg, ahol célszerűbbnek kínálkozott a kiselejtezett hajóikból álló rév felállítása és üzemeltetése.⁴

¹ Miskei Antal: Egy királyi mezőváros születése a 15. század derekán (Adalékok Ráckeve középkori történetéhez). In: Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Szerk.: Bartók Béla – Gebei Sándor – Makai János. Eger, 2009. 11–21.

² Miskei Antal: Ráckeve középkori kiváltságai. In: Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXVII. Redigit: Antal Miskei. Eger, 2010. 3–12.

³ Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPKL). Ltsz.: 1511. Magdics István irodalmi hagyatéka. Nr. 67. 1.; Magdics István: Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888. 24–25. (a továbbiakban: Magdics, 1888.)

⁴ A Szent Ábrahám-monostorról és annak helyéről: *Miskei Antal*: Szent Ábrahám-monostor. In: A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére. Szerk.: Besze Tibor, Miskei Antal. Eger, 2007. 23–38. (Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXIV.)

A ránk maradt 15–16. századi iratok arról tanúskodnak, hogy a kevei „rácok” a Balkán-félszigetről hozott árukat részben az országos vásárokon és a hetipiacokon, boltokban értékesítették, részben Budán keresztül vízi úton szállították tovább Ausztriába, illetve a Német Birodalom tartományaiba. Mátyás király 1464. július 15-én Buda előljáróinak megparancsolta, hogy a Kevi mezővárosban lakó Rác Jovánnak (*quendam Johannem Rascianum, civem scilicet nostrum in opido [sic!] nostro Kewy residentem*) a mérlegelés során jogtalanul elkobzott portékáját azonnal adják vissza. Az uralkodó hozzátette: ha a vámszedők a szállítmány elvételével a mázsálási díjak beszedésére jogosult Margit-szigeti apácákat akarták megkárosítani, akkor az ügyet fel kell terjeszteni a tárnokmester ítélőszéke elé.⁵

Az 1470-es évektől Ráckeve kalmárjai feltűntek a Királyhágón túl is. Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda 1472. október 30-án datált okleveléből megtudhatjuk, hogy Losonczi István fiai apjuk halála után visszakapták Régen mezővárosát, amelyet valamilyen oknál fogva hajdan a ráckeveiek miatt veszítettek el.⁶ A következő év Pünkösdjén, 1473. június 6-án Drágffy Bertalan *vlach* alattvalói három brassói (Koya, Marcus, Theodor) és egy kolozsvári (Szekeres Martino) kereskedő mellett feltartóztatták a kevei Martin bírót, Jovan Jánost, Miklós fia Györgyöt, Miklós deákot és Mihály fia Jánost. Mint Ernuszt János szlavón bán és királyi kincstartó 1474. január 5-i irata bizonyítja, Drágffy tisztázta a félreértést az érintettekkel, és birtokán a továbbiakban lehetővé tette számukra a szabad kereskedést.⁷

A 15. század második felében lezajlott váradi vámperben Ráckeve mezővárosa az ország legtekintélyesebb királyi szabad városaival vett részt, mégpedig Buda, Pest, Székesfehérvár, Kassa, Pozsony, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Nagyszében, Brassó, Kolozsvár, Beszterce, Segesvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Szászváros és Medgyes oldalán. A váradi káptalan ellen folyó per első szakasza 1476-ban kezdődött, és 1478-ban ért véget Guti Ország Mihály nádor ítéletével, amely megerősítette az érintett városok polgárainak vámmentes kereskedését. Mátyás király halála után a viszály ismét kiújult, de a személynöki bíróság 1492-ben másodszer is elmarasztalta a káptalant.⁸

⁵ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MOL DL.). 16 034. Buda, 1464. július 15.; Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország és melléktartományainak oklevéltára 2. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk.: Thallóczy Lajos – Áldásy Antal. Bp., 1907. 256–257. (Monumenta Hungariae Historica I. 33.) (a továbbiakban: Thallóczy – Áldásy, 1907.)

⁶ MOL DL. 97 345. Buda, 1472. október 30.; Thallóczy – Áldásy, 1907. 262–263.; Iványi Béla: A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. II. kötet. 1458–1526. Bp., 1928. 159. Nr. 128.

⁷ MOL DL. 88 549. Buda, 1474. január 5.

⁸ MOL DL. 24 438. Buda, 1477. május 20.; Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. kötet. Pest, 1862. 15–16. és 53–55.; Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I. kötet. Bp., 1880. 385. (a továbbiakban: Pesty, I. 1880.); Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. In: Tanulmányok Budapest múltjából XV. Bp., 1963. 189–193. (a továbbiakban: Kubinyi, 1963.); Pach Zsigmond Pál: A Levante-

A keleti országrészben megforduló kevei „rácok” szarvasmarhával, posztóval és fűszerrel (borssal) kereskedtek, s részben saját portékáikat, részben mások termékeit forgalmazták. Ez derül ki Macskási Tárnok Jánosnak, a váradi püspökség udvarbírájának és két Bihar megyei alispánnak 1481. augusztus 1-én írt bizonyosságleveléből, amely szerint Tordai András, Bolcs vámhely birtokosa és Nikola ráckevei bíró megegyeztek egymással, hogy a jelzett útvonalon a keveiek nem szállítanak idegen árut, csak a sajátjukat, amely után már nem kellett vámot fizetniük.⁹

A csoportosan közlekedő ráckeveiek 1482–1483-ban Felsőlindvai Szécsi Miklóssal kerültek összetűzésbe, amikor Muraszombaton teljesen vagy félig megrakott – ún. bálázott – szekerekkel, lovakkal, ökrökkel és juhokkal haladtak át. A vámtételekből ítélve textiliákat hoztak be és élőállatokat vihettek ki az országból.¹⁰

A távolsági kereskedők erdélyi és balkáni üzletkötéseit az ortodox vallás is megkönnyítette. Legalábbis erről tanúskodik az a beszélgetés, amely a (nagy)szebeni Johannes Agatha kolozsvári házában folyt le 1481. augusztus 13-án. Ennek során a ráckevei Keresztes Rascianus a szintén pravoszláv hitű tirgovistyei (havasalföldi) kalmár, Nicolaus Graecus kérésére elmondta, hogy a nürnbergi származású Haller őt küldte el a fogságban tartott Olasz (raguzai?) Tamás kiszabadításáért. Túl azon, hogy a felsorolt személyek kivétel nélkül a levantei kereskedelembe voltak érdekeltek, az eset azért is érdekes, mert Keresztes az egyik leggazdagabb budai üzletember, Haller megbízottjaként – vagy ahogy a források nevezik: *famulus*aként – szerepelt benne.¹¹

II. Lajos magyar király 1516 tavaszán igencsak különös ügyben váltott levelet az alsó-ausztriai kormányzóval. A ráckevei Malthas Márton ugyanis azt állította, hogy társának, Szabó Jánosnak az áruit és pénzét Schwampeck Szilveszter stájer földön törvénytelenül lefoglalta. A stájer prefektus nem hitt a felperes vallomásának, ezért meghallgatta a vádlottakat és az általuk kiállított tanúkat, átnézte a rendelkezésére álló dokumentumokat, majd döntéséről értesítette a kormányzót, aki 1516. április 24-én tudatta II. Lajos királlyal: Szabó János való-

kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. In: Századok, 1978. 112. évf. 6. sz. 1030–1031.

⁹ MOL DL. 26 643. Várad, 1481. augusztus 1.; Kubinyi András: A középkori Magyarország középkeleti része városfejlődésének kérdéséhez. In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Szerk.: Csorba Csaba. Miskolc, 1985. 53. (a továbbiakban: Kubinyi, 1985.)

¹⁰ MOL DL. 100 989.; Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bp., 1963. 61.; *Domanovszky Sándor*: Mázsaszekér. In: Domanovszky Sándor: Gazdaság és társadalom a középkorban. Tanulmányok. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc. Bp., 1979. 110. (Történetírók Társasága); Kubinyi, 1985. 53.

¹¹ MOL DL. 36 398.; Magyar-zsidó Oklevéltár. V. kötet. 1. rész. 1096–1700. Szerk.: *Grünwald Fülöp* és *Scheiber Sándor*. Bp., 1959. 73–74.; *Kubinyi*, 1985. 54.; A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). II. kötet. Közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta *Jakó Zsigmond*. Bp., 1990. 81. Nr. 2750. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok) (a továbbiakban: *Jakó*, II. 1990.)

ban megfordult Stájerországban, de sem Schwampeck Szilveszter, sem annak örökösei nem károsították meg.¹²

Az 1520. november 30-án a ceglédi András-napi országos vásáron a portékákat áruló rác kalmárookra rátört négy kóbor diák és felgyújtotta sátraikat. A sértettek a bíróhoz fordultak panaszaikkal, aki István tiszttartóval és néhány megbízható emberével Búzás Simon házánál megbüntette a gyújtogatókat.¹³

A felsorolt példák meggyőzően bizonyítják, hogy Ráckeve a 15. század második felében az ország legjelentősebb mezővárosai közé tartozott. Kereskedői feltűntek Erdélyben, a Dunántúlon, a Balkán-félsziget északi részén és Alsó-Ausztriában, állandó összeköttetésben álltak magyar, német, zsidó, görög, szerb, havasalföldi és oszmán–török üzletemberekkel. Ez utóbbiakkal való kapcsolatukat Szerémi György – a Jagelló-korra vonatkoztatva – nemes egyszerűséggel hazaárulásnak minősítette: „*Negyedik árulást a kevei rácok követték el, mert ezek is nagyon kereskednek. Mindig bőven voltak áruik, elhozták Magyarországra, és sátraikban mindig volt egy-két török, s így folyton híven szolgáltak a töröknek.*”¹⁴

II. Lajos király 1523. augusztus 6-án Keve mezővárosában (*in oppido Kewy*) tartózkodott, midőn a helybéli harmincadosoknak megtiltotta, hogy a szegediek-től vámot szedjenek.¹⁵ Könnyen lehetséges, hogy a kevei vámhely már a 15. század derekán létrejött, mint a budai fiókállomása. A feltevésre Hunyadi János országos főkapitány 1453. április 24-i oklevele ad alapot, amelynek értelmében Buda kikerült Pozsony hatásköréből és önálló harmincad helyé vált. Aligha tekinthető véletlennek, hogy Hunyadi mindezt éppen a Csepel-sziget „fővárosában” rendelte el.¹⁶

A délvidéki telepések által életre hívott település gazdasági életében a középkorban fontos szerepet töltött be a kézműipari termelés is. Az ötvösök, a szűcsök, a mészárosok, a molnárok, a szabók és az építőmesterek nagy társadalmi tekintélynek örvendtek, közülük többen bekerültek a mezőváros önkormányzatába. Az esküdt elöljárók között találjuk 1514-ben Szűcs Pétert,¹⁷ 1536-ban Kő-

¹² Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Kaprinai gyűjtemény. In. fol. LI. t. Nr. 8–11. és 15–21.

¹³ MOL DL. 23 567.; *Oppel Jenő*: Cegléd múltja. In: Cegléd. Szerk.: Kolofont József városi főjegyző. Bp., 1931. 38–39. (Magyar Városok Monográfiája X.)

¹⁴ *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta: Székely György. Bp., 1979. 65. (Olcsó Könyvtár)

¹⁵ *Pesty*, I. 1880. 385.

¹⁶ Budapesti Történeti Múzeum. Középkori gyűjtemény. Mályusz Elemér oklevélregesztái Budapest történetéhez. (1453. évi dosszié); Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných pisomností. I. Vypracovali: D. Lehotská, D. Handzová, V. Horváth, Z. Hrabuššay, N. Herglová. Praha, 1956. 392. Nr. 2851. (Archív Mesta Bratislavy)

¹⁷ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.

műves Pétert és Ötvös Pétert.¹⁸ 1525-ben a város bíróját Dinko Sartornak (Szabónak) hívták. Reneszánsz címerpajzzsal díszített vörösmárvány sírlapja megtekinthető az Istenanya Elszenderedése szerb ortodox templom pronaoszában. Latin nyelvű felirata így hangzik: PRUDENS AC CIRCUMSPECTUS ... SARTOR ANNO I D 525. Feltehetően ugyanaz a Johannes Fiorentinus faragta, aki Sóvágó Miklós (*Nicolaus Sóvágó*) ráckevei polgár sírkövét készítette, s aki-ről tudjuk, hogy az esztergomi Bakócz-kápolna építésénél is dolgozott.¹⁹

A jómódú Ötvös család egyik tagját, Ötvös Istvánt 1508-ban kereskedőnek (*mercator*) nevezik a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.²⁰ Valószínűleg rokona volt Ötvös Miklósnak, akit 1516-ban a megtisztelő *circumspectus* (körültekintő) címmel illettek.²¹ Ötvös Péter jelenléte az előljárók között az ötvösség tekintélyére enged következtetni. A szakma, akárcsak a kőművesmesterség, nem falusi iparág. Mesterei a jobb értékesítési lehetőségek miatt inkább a népesebb városokban telepedtek meg, mint a szerényebb keresletet nyújtó vidéki településeken. Az igényesebb megrendelők között a (fő)nemesség foglalta el az első helyet, de nem lebecsülendő az előkelő polgárok száma sem.²²

Az 1470-es évekből származó bírósági határozat a ráckevei mészárszékek és a helyi élelmiszeripar helyzetét szabályozta. A rendelet kimondta, hogy a mészárosok a közterületen létesített mészárszékeket nem adhatják el idegeneknek (*macella ...in terra communi constructa personis extraneis vendere minime possint*), csakis a bírácoknak vagy a mezőváros közösségének. Ha ökröket, juhokat vagy bárányokat akarnak vágni, előtte kötelesek azokat délig a Dunánál lévő szobornál kifüggesztve tartani. Marhahúst a bírác által megszabott áron lehetett eladniuk. Idegen mészárosok kizárólag szombatokként árulhattak húst, bőroket és füleket, más napokon nem.²³

Nyilvánvaló, hogy a mezővárosi tanács a magánkézbe került mészárszékeket köztulajdonba kívánta venni, s a húsellátás biztosítása érdekében csupán szom-

¹⁸ Árpád Muzeális Gyűjtemény, Ráckeve. Dokumentációs gyűjtemény, 69. 33. és 69. 34. (a továbbiakban: ÁM Dok. gyűjt.); *Magdics*, 1888. 68. és 70.

¹⁹ *Balogh Jolán*: Az esztergomi Bakócz kápolna. Bp., 1955. 40.; *Entz Géza*: Ráckeve. In: Pest megye műemlékei. II. kötet. Szerk.: Dercsényi Dezső. Bp., 1958. 25. (Magyarország műemléki topográfiája V.) (a továbbiakban: *Entz*, 1958.); *Balogh Jolán*: A reneszánsz kor művészete. In: A magyarországi művészet története. Főszerk.: *Fülep Lajos*. Szerk.: Dercsényi Dezső és Zádor Anna. Bp., 1970. 208. és 211. (a továbbiakban: *Balogh*, 1970.); *Feuerné Tóth Rózsa*: Reneszánsz építészet Magyarországon. Bp., 1977. 22.; *Nagybákay Péter*: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. Szerk.: Kralovánszky Alán és Palágyi Sylvia. Veszprém, 1978. 125.; *Fenyvesi László*: A budai szandzsák görögkeleti központjainak görög diaszpórája a 16. században. In: Századok, 1986. 120. évf. 1. sz. 141. 82. jegyzet és 149–150. (a továbbiakban: *Fenyvesi*, 1986.); *Sasvári László*: Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. Regnum. Bp., 1994. 6. évf. 3–4. sz. 117.

²⁰ MOL DL. 36 399.; *Jakó*, II. 1990. 284. Nr. 3477.

²¹ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.

²² ÁM Dok. gyűjt. 69. 34.; *Magdics*, 1888. 70.

²³ *Kovachich Martinus Georgius*: Formulae solennes styli. Pesthini, 1799. 224–225.

batonként engedélyezte az idegen mészárosoknak történő eladást. A mészárszék tulajdonosok közül egy festő (Képiró Demeter), két halász (Halász Péter és Halász Pál) és egy szintén nem Mészáros vezetéknevet viselő személy (István Péter) jelent meg a tárgyaláson. Ráckeve tehát a 15. században – minként a legtöbb magyarországi városias településen – a mészárszékek szabad adásvétel tárgyát képezték.²⁴

2. Társadalmi és etnikai viszonyok

A lakosság etnikai összetételét a források szűkszávsága miatt meglehetősen nehéz meghatározni. Az 1440 és 1536 között kiadott oklevelek általánosságban „rác polgárok”-at (*cives Rasciani*), „Keviben tartózkodó rácok”-at (*Rasciani in Kewy commorantes*) említenek. Oláh Miklós szintén „*rácok által lakott*” városként jellemezte a települést.²⁵

Konkrét személyek esetében a legfőbb gondot az okozza, hogy – leszámítva egy-egy esetet – általában keresztnévükkel fordulnak elő a korabeli iratokban. Márpedig a 15. század második felétől a királyi kancellária hivatalnokai az előttük megjelentek nevét latinos formában jegyezték fel, így a dokumentumokban előforduló személynevek nem utalnak az illető személy nemzetiségére. A latin *Petrus* jelenthet Pétert, de jelenthet Petrét is. Ugyanígy a *Johannes* is fordítható Jánosként, illetve Jovánként.²⁶

Ráckeve társadalmának vezető rétegét a „rác”, azaz délvidéki (szerb, raguzai–dalmát stb.), a vlach, a görög és – kisebb részben – a magyar távolsági kereskedők alkották. Nekik a *circumspectus* (körültekintő) és a *prudens* (okos) címzés járt, mint például Keresztes Rascianusnak (1481), Ötvös Istvánnak (1508), Ötvös Miklósnak, Székely Márknak (1516), Sóvágó Miklósnak és Bogdány Györgynek (1536).

A tehetős középpolgárság közé a kevésbé gazdag kereskedők és a fent említett iparosmesterek tartoztak. Őket *providus*-nak (előrelátó) titulálták. A két társadalmi csoport között nem húzódott éles határvonal, hiszen felváltva adták a bírakat és az esküdteket. A tekintélyes vagyonnal rendelkező távolsági kereskedők azonban Ráckeve is kisajátították maguknak a vezető pozíciókat, amint azt Péter (Petro), Márton (Martin) vagy Karácsony János (Jovan Božić) példáján láthatjuk.²⁷

A tárgyalalt időszakban az alábbi bírák (*iudices*) irányították a mezőváros lakóinak életét: Péter (1428–1440), Márton (1455–1458), Márton (1474), Rác Miklós (1481), Karácsony János (1514), Bíró Mátyás (1517 előtt), Szabó Dinkó

²⁴ Kubinyi, 1985. 54.

²⁵ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet. Bp., 1897. 314.; Oláh Miklós: Hungaria. Fordította: Németh Béla. Előszó, jegyzetek: Szigethy Gábor. Bp., 1985. 23. (Gondolkodó magyarok)

²⁶ Mályusz Elemér: Középkori bolgár település Buda közelében. In: Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből. Szerk.: Csavdar Dobrev, Juhász Péter, Petăr Mijatev. Bp., 1981. 279.

²⁷ Draskóczy István: A tizenötödik század története. Bp., 2000. 83. (Magyar Századok)

(1525), Karácsony János főbíró (1536) és Bogdány György kisbíró (1536). Munkájukat az esküdt elöljárók (*iurati cives*) segítették: György (1455), Barrabás (1455), Barnabás (1458), Márton (1458), Bavair Miklós (1465), Szelesfy Márton (1465), Szűcs Péter (1514), Kőműves Péter (1536), Sóvágó Lukács (1536) és Ötvös Péter (1536).²⁸

Pillanatnyilag nem könnyű megválaszolni, mi az oka annak, hogy 1536-ban elkülönült egymástól a főbíró (*supremus iudex*) és a kisbíró (*minor iudex*) hivatala. Ebben a megoszlásban nyilván közrejátszott a népesség számának a növekedése és az ezzel járó adminisztratív feladatok sokrétűvé válása, de elképzelhető az is, hogy a magyar lakosság beköltözése indokolta az etnikai–vallási megkülönböztetést. Nem zárható ki persze az a lehetőség sem, hogy a kisbírói (pénzbírói) tisztség a budai jog hatására jelent meg, bár erre egyelőre semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésünkre.

Horváth Lajos Bogdány György (*Georgius Bogdany*) kisbírókat magyarnak tartja, abból a megfontolásból, hogy a Bogdány család a 16. század második felében a két református lelkész, Szegedi Kis István és Skarica Máté ismerői köréhez tartozott.²⁹ A szerző érvelése nem feltétlenül helyes, mivel a baráti kapcsolatok legtöbbször nem etnikai alapon szerveződtek. Bogdány György minden bizonnyal pravoszláv felekezetű, délszláv származású polgár volt, akárcsak a híres óbudai kereskedőnek, Halupa Jánosnak az üzlettársa, Karácsony János (*Joannes Karachon*), akinek a neve szerbül Jovan Božićnak (Jován Bozsitynak) hangzott.³⁰ Éppen ezért nem meglepő, hogy Radič Božić (Radics Bozsity) királyi naszádos kapitány 1525. március 14-től június 21-ig Ráckeven toborozta legénységét. Abban a mezővárosban, amelynek az egyik legtiszteltebb családját a Božić (magyarul: Karácsony) család alkotta.³¹

Az esküdt elöljárók közül Bavair Miklós (*Nicolaus Bavair*) bajor, Szelesfy vagy Szöllősfy Márton (*Martinus Zelesfy*) magyar, Sóvágó Lukács (*Lucas Sóvágó*) és Szabó Dinkó (*Dinko Sartor*) görög származású lehetett. Rác Mátyás,³² Keresztes *Rascianus* és Rác Miklós szerbnek vallhatta magát. Szabó Jánost 1517-ben szerzetesnek (*frater*) nevezték az oklevelek. Mivel Ráckeven a 16. században csak ortodox szerzetesek (*kalugyerek*) éltek, Szabó János magyar-

²⁸ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.; MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1517. augusztus 5.; ÁM Dok. gyűjt. 69. 9–34.; *Magdics*, 1888. 23–71.

²⁹ *Horváth Lajos*: Ráckeve és Skaricza Máté históriás verse. In: *Tanulmányok Ráckeve múltjából. Ráckeve–Szentendre*, 1986. 20. (a továbbiakban: *Horváth*, 1986.); *Horváth Lajos*: Az aldunai Kevétől a Csepel-szigeti Ráckevéig. In: Vera (nemcsak) a városban. *Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Debrecen, 1995. 72. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum. Szerk.: Á. Varga László.) (a továbbiakban: *Horváth*, 1995.)

³⁰ *Középkori leveleink (1541-ig)*. Szerk.: Hegedűs Attila és Papp Lajos. Bp., 1991. 480. Nr. 198. (Régi Magyar Levéltár 1.)

³¹ *Fenyvesi*, 1986. 140–142.

³² MOL DL. 82 649 – 82 651.; *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Ediderunt: Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi. Bp., 1979. 524. Nr. 398., 525. Nr. 399. és 526. Nr. 400. (Publicationes archivi nationalis Hungarici II. Fontes 12.)

sága is kétségbe vonható. Nem úgy Székely Márk, Garay Lőrinc és Markos Péter kereskedőké.³³ Ötvös István, Ötvös Péter, Ötvös Miklós, Kőműves Péter és Szűcs Péter származása bizonytalan, de esetükben sem zárható ki az idegen eredet.

A 16. század első évtizedében a Csepel-szigeti kalmárvárosban is megindult a délszláv népesség lassú asszimilációja. Többségük a török uralom alatt is megőrizte eredeti nevét, ám elmagyarosodásuk feltartóztathatatlanak bizonyult. Ács Zoltán, a hazai nemzetiségek szakavatott kutatója így jellemezte őket: „*A szerbek szívesen szállták meg a folyók, elsősorban a Duna mellett levő, a tranzitkereskedelem szempontjából fontos városokat. Szerbek éltek Tolnán, Dunaföldváron, Ráckevén, Budán, Pesten, Vácon és Szentendrén. A Ráckevére a 15. század közepén beköltözött szerb polgárok távolsági és helyi kereskedelemmel és vízi áruszállítással foglalkoztak. Szép számmal találunk köztük iparosokat is, akik ha tehették, mesterségük űzése mellett szőlő- és gyümölcstermesztéssel foglalkoztak. A görög és szerb távolsági kereskedők szinte monopolizálták a balkáni, erdélyi és hódoltsági távolsági kereskedelmet. A Balkánról különböző posztókat és kelméket, Erdélyből sót, a Délvidékről és a Dunántúlról bort, az Alföldről szarvasmarhát és állatbort, nyugatról pedig különféle árucikkeket szállítottak. A ráckevői szerbekről jegyzeték fel, hogy társaságokba tömörültek és úgy járták a Dunát a bolgár kikötőtől a délnémet kereskedővárosokig.*”³⁴

Thuz Osvát királyi kincstárnok 1492-ben készített jegyzéke az átalányösszegben adózó királyi szabad városok között mindössze két mezővárost tüntetett fel: Szebent (*Oppidum Sceben*) és Jagelló-korban virágkorát élő Kevit (*Oppidum Kewy*). Az előbbi 100, az utóbbi 300 aranyforintot fizetett az államkincstárba. Ugyanakkor Buda, Besztercebánya és Körmöcbánya 3000, Pest, Kassa, Szeged 2000, Székesfehérvár 1000, Bártfa 700, Eperjes 500, Pozsony, Nagyszombat, Esztergom és Sopron 400, Zágráb 130 forinttal róttá le tartozásait.³⁵

Tekintettel arra, hogy a ráckevői polgárok elméletileg teljes adómentességet élveztek, a 300 aranyforintnyi átalányösszeg fizetése nemcsak a mezőváros anyagi erejét jelzi, hanem utal arra a szomorú tényre is, hogy a kiváltságokat – különösen az 1514. évi parasztháború leverése után – a gyakorlatban nem mindig sikerült érvényre juttatni. Gondoljunk csak a kereskedők gyakori megvámoltatására és feltartóztatására. Bár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a privilégiumok olyan vámhelyekre nem vonatkoztak, amelyeknek tulajdonosa korábban szerezte meg a vámjogot, mint Ráckeve a vámmentességet.³⁶

³³ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.; MOL DL. 36 399. Buda, 1508. október 17.; *Jakó*, II. 1990. 284. Nr. 3477.

³⁴ *Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Bp., 1984. 111–112.

³⁵ II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. Közli: *Fejérfataki László*. In: *Történelmi Tár*, 1880. 168.; *Pesty*, I. 1880. 395.; *Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1973. 293.

³⁶ *Kubinyi*, 1963. 200–201.; *Érszegi Géza – Kenéz Győző – Solymosi László: Az 1514-es magyarországi parasztháborúra vonatkozó források a Zichy-család levéltárából*. In: *Századok*, 1972. 106. évf. 4–5. sz. 1040–1042.; *Miskei Antal: Ráckeve és az 1514. évi parasztháború*. In: *A hon ismerete. Tanulmánykötet a 70 éves Misóczki Lajos tiszteletére*. Szerk.: Gebei Sándor. Eger,

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a települést nem övezte kőfal, miként a királyi szabad városok többségét, s polgárai nem rendelkeztek szabadon javaikkal. Földjeiket, házukat és egyéb ingatlanaikat csak úgy bocsáthatták áruba, ha földesuruk, a mindenkori magyar király erre külön feljogosította őket. Mindemellett a királyi udvar főtisztviselőinek beszállásolása (*descensus*) alól sem vonhatták ki magukat.³⁷ II. Ulászló király 1515-ben,³⁸ II. Lajos király 1521. április 8-án³⁹ és 1523. augusztus 6-án járt udvartartásával Ráckevén.⁴⁰ Az uralkodó kíséretének ellátása jelentős anyagi megterhelést rótt a mezőváros lakóira, ezért a kereskedelemben felhalmozódott tőke további gyarapodása igencsak megnehezült.

A jogi helyzet tehát lényeges, de nem egyedüli jellemzője az urbanizációnak. Ahhoz, hogy egy adott település helyét ki lehessen jelölni a középkori magyarországi városhálózatban, más szempontokat is figyelembe kell venni. Erre a centrális funkciók vizsgálata tűnik a legalkalmasabb módszernek. A jelenlegi forrásadottságok alapján annyit mondhatunk, hogy Ráckeve egy kései alapítású, részleges városfunkciót betöltő alföldi kereskedő település, jogállására nézve királyi – a Csepel-sziget hitbérbe kerülésekor: királynéi – mezőváros, amelynek gazdasági szerkezetére és közigazgatási berendezkedésére erősen kihatott Buda és Pest közelsége.⁴¹

3. Településkép

A kevei rácok, akik Skarica szerint „*pénzessek valának*”, nem sokkal a letelepedés után nekiláttak „*sok ház fundálásnak*”. Anyagi erejük birtokában értékes lakóépületeket emeltek maguknak. Az elhagyott Szentábrahámtelek helyén megszülető város idővel újabb és újabb délszláv menekülteknek adott otthont:

2006. 33–44. (Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXIII.) (a továbbiakban: *Miskei*, 2006.)

³⁷ Horváth, 1986. 31.; Horváth, 1995. 77–78.; Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Bp., 1995. 132. (Humanizmus és reformáció 23.) (a továbbiakban: *Szakály*, 1995.)

³⁸ Iványi Béla: Trencsén vármegye levéltárai a vármegye múltjára vonatkozó főleg középkori oklevelek szempontjából (Második közlemény). In: Levéltári Közlemények, 1937. XV. évf. 225.

³⁹ A Héderváry-család oklevéltára. Közli: Radvánszky Béla – Závodszy Levente. I. kötet. Bp., 1909. 571–572.

⁴⁰ *Pesty*, I. 1880. 385.

⁴¹ Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. 7–49. és 144–157. (Dél-Alföldi Évszázadok 14.). Ráckeve első száz évének történetével kapcsolatban Horváth Lajos úgy foglalt állást, hogy „*a város [Ráckeve] fejlődése jogi kiváltságok időnkénti megszerzésének összefüggő sorozatán át vezetett, melynek során a királyi város elérkezett a szabad királyi várossá válás küszöbére.*” (Horváth, 1986. 31.) Szakály Ferenc pedig úgy fogalmazott: ha Ráckevének „*városfalai is lettek volna, hamisítatlan nyugati kalmárváros képét idézte volna.*” (Szakály, 1995. 132.)

„És hamar keö házakat szerzének
Gazdagsággal mert bővelkedének
Többen is az után érkezének.”⁴²

A tűzvészről való félelem miatt kőből épült polgárházak többszintű, boltíves, utcára merőleges hossztenyelyű, általában fésűs beépítésű, alul dongaboltozatos pincével ellátott helyiségek voltak. Két építészeti korszak nyomai lelhetők fel rajtuk: egy 15. századi késő gótikus és egy 16. század eleji kora reneszánsz periódusé. Ezenkívül ismeretesek vályogházak is, jobbára a mezőváros központjának a szélén vagy azon kívül.⁴³

A nagyobb, kereskedők által lakott kőházak értéke 80 aranyforint körül mozgott. Ez az összeg a tököli nemesi udvarházak kétszeresét is elérhette.⁴⁴ Csupán a számok érzékeltetése kedvéért: Koczka – helyesen: Kosztka – Szaniszló királyi étékfogó (*dapifer*) tököli háza 1512-ben 40 aranyforintba került.⁴⁵ Telegdi Mihály tököli lakos 1513-ban nemesi kúriáját 50 forintért adta el Sándor Pálnak és leányának, Katának.⁴⁶ A ráckevei Bíró Mátyás feleségének, Szentmártoni Magdolnának Szúnyog pusztai birtokrésze 1517-ben 60 forintot tett ki.⁴⁷

Ráckeven a legnevezetesebb 15–16. századi – de azóta már alaposan átalakított – lakóházak a következők: Kossuth Lajos utca 1, 2, 3, 5, 8, 10, 13, 16, 18, 20, 25, 26, 28, 35, 37, 49, 51, 63, 89, valamint az István tér 23. és 25. számú ingatlanok.

Kossuth Lajos utca 1. A mai, elhanyagolt állapotban lévő Fekete Holló étterem. Háromszintű, két önálló szárnyból álló ház, középen nyitott kapubejáróval. A szoba mögött a konyha, hátul a kamra helyezkedett el. A késő gótikus és a kora reneszánsz elemeket ötvöző felső szint alatt késő gótikus, utcára néző dongaboltozatos pince húzódott. Áruellátása az utcáról történt. 1500 körül épülhetett, a Marsigli-térkép fogadóként (*Wirts Haus*) említi. Gótikus nyílásokkal megvilágított délnyugati sarokhelyiségének boltozata utólag készült. Az ablakok és az ülőfülkék szintén középkori hangulatot árasztanak.

Kossuth Lajos utca 2. Saroktelken álló épület, főhomlokzati fala a jelenleginél nyugatabbra, a főutca területén húzódott. A művészettörténeti kutatások a

⁴² Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKK). Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1–2.; *Magdics*, 1888. 89.

⁴³ *Gergelyffy András*: Középkori lakóházak Ráckeven. In: *Építés- Építészettudomány*, 1973. V. évf. 405. (a továbbiakban: *Gergelyffy*, 1973.); *Kubinyi András*: Gondolatok a középkor végi alföldi és Alföld-széli mezővárosaink alaprajzi és építészeti fejlődéséről. In: *Építés- Építészettudomány*, 1983. XV. kötet. 1–4. sz. 289–290.; *Bárányné Oberschall Magda*: Nemes és polgár a török időkben. In: *Magyar Művelődéstörténet III. A kereszténység védőbástyája*. Szerk.: Domanovszky Sándor. Bp., 1991. (Reprint) 327.; *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp., 2001. 270. (História Könyvtár. Monográfiák 17.)

⁴⁴ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.

⁴⁵ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1512. november 13.

⁴⁶ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1513. május 9.

⁴⁷ MOL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1517. augusztus 5.

Kossuth Lajos utcából a Duna felé haladva egy félkörös záródású keskenyebb és egy egyenes záródású szélesebb ablakot valószínűsítettek. A ház alaprajzi rendszerét egyelőre nem sikerült tisztázni.

Kossuth Lajos utca 3. A Kossuth Lajos utca 1. számú házához hasonlóan fésűs beépítésű, háromszatú lakóház. Déli falán egy középkori ajtónyílás két élszedéses gótikus szárkövére bukkantak. Az ajtó a hátsó helyiségbe nyílt. Pincéjébe széles, kétszárnyú, kőkeretes ajtó vezetett.

Kossuth Lajos utca 49. A mai Keve Galéria. Fésűs beépítésű, két ablakával és reneszánsz ablakkeretével utcára néző épület. Hátsó helyiségének nyugati falán gótikus, déli és keleti oldalán reneszánsz ajtónyílást találtak. Gótikus pincéjébe levezető lépcső az utca és a déli homlokzat szegletében helyezkedett el.

Kossuth Lajos utca 51. A mai Ács Károly Művelődési Ház, a régi Fekete Sas vendéglő. Földszintes, kéttengelyes, dongaboltozatos szobákkal és pincékkel ellátott késő gótikus lakóépület, melynek építését Genthon István az 1550-es évekre teszi. A Rosenfelt-térkép (1728) a város északi részén ábrázolja. Az utcai oldalon található maszkos-tulipános faragással díszített kőkeretes ablaka napjainkban is szemet gyönyörködtető.⁴⁸

Az 1970-es években az István tér 23. számú telek helyén egy középkori vályogház maradványait tárták fel. Az épület négy helyiségre oszlott: középen állt a konyha (2,8×4 m), jobbra (3,2×4 m) és balra (3,2×4 m) egy-egy szoba, hátul pedig a kamra (2,6×4 m) helyezkedett el. Az ásatás során ekecsoroszllya, akasztókampóban végződő vaslánc, szekerce, halászszigony, lópatkó, fenőkő, számos cserépedény és kályhaszem, két darab vasszeg, két darab II. Lajos korabeli (1516–1526) és egy darab Ferdinánd-kori (1526–1564) ezüstdénár került elő. A romokat 8–10 centiméter vastag rétegben aránylag egyenletes elosztásban megszenesedett gabonaszemek takarták be. Mindez a gabona padláson való tárolására vall, amely a földem beomlásakor került a talajra. Mivel ez a jelenség közel sem általános a 15–16. században, nagy a valószínűsége annak, hogy a ház gazdája felvásárolta a gabonát, és ideiglenesen a padláson tárolta. A szóban forgó háztulajdonos kereskedő lehetett, aki a város megbízásából járt el, s akiről gyanítható, hogy alkalmanként halászzattal és földműveléssel is foglalkozott.⁴⁹

⁴⁸ *Dagobert, Frey*: Csepel-sziget térképe 1728-ból. In: *Archaeológiai Értesítő*, 1928. XLII. évf. 161.; *Entz*, 1958. 34–38.; *Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei 2. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felső vidék. Bp., 1961. 240. (a továbbiakban: *Genthon*, 1961.); *Gergelyffy András*: Rövid hírek. In: *Műemlékvédelem*, 1967. IX. évf. 4. sz. 250.; *Dercsényi Dezső*: Műemlékvédelem és művészettörténet. In: *Műemlékvédelem*, 1972. XVI. évf. 2. sz. 62–65.; *Cz. Wilhelmb Gizella*: Ráckeve látképe és a Csepel-sziget térképe a XVII. század végéről. In: *Studia Comitatus* 1. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, 1972. 130–131.; *Gergelyffy*, 1973. 405–410. p.; *Borkayné Kállay Ilona*: Régi házak Ráckeve kialakuló képében. In: *Műemlékvédelem*, 1974. XVIII. évf. 3. sz. 165–169.; *Mentényi Klára*: Építéstörténet a történeti adatok és a falkutatás alapján. Ráckeve, 1987. 1–19. In: *Kézirat a ráckevei Árpád Muzeális Gyűjteményben. Adattár. Ltsz: 699/2002.* 1987. 1–19.

⁴⁹ *Fegyó János*: Későközépkori lakóház leletmentése Ráckevén. In: *Studia Comitatus* 2. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, 1973. 93–105.; *Kubinyi*, 1985. 52–53.

Ráckeve jómódú iparosai és kereskedői a kezükön felhalmozott pénzösszeget nemcsak kőházak építésére fordították. A település központjában három templom állt, közülük az Istenanya Elszenderedése-templomot – a magyar hagyomány Nagyboldogasszony-egyházát – és a Szent Kereszt-templomot biztosan a késő-középkorban emelték:

*„A nagy Boldog Asszony kápolnáját,
Ráczok meg építik mint sajátyát,
Tud kilenczvennégy esztendő számát,
Hogy mind véghez vivék eő munkáját.*

*Még azután mást is építének,
Az kit eők szent keresztnek neveznek,
Hatvan négy esztendeje már ennek,
Hogy abban is véget érhetének.*

*Borbás nemzet jött valaha utomban,
Az kérkedék egy lakodalomban,
Hogy mit nyerne egy esztendő tájban
Költséget, ad templom fundálásban.*

*Oly nagy gazdag vala árossága,
Hogy csak egyik járások mit hozna,
Elég lőn a Szent körösztrakásra,
Más ára lőn torony csinálásra.”⁵⁰*

A széles látókörű evangélikus tudós, Bél Mátyás 1737-ben lényegében ugyanazt írta, mint Skarica Máté: „Templom állítólag három volt. Ábrahámnak egy, amely a magyaroké maradt, Sarlós Boldogasszonyé a másik, amelyet 1510-ben kezdtek építeni a magyarok és a ráczok fejezték be, s a harmadik Szent Kereszt temploma, ezt 1536-ban Barrabas, egyik itteni lakos alapította abból a nyereségből, amelyet egy kereskedőútja alkalmából szerzett.” Néhány sorral lejjebb hozzáfűzi: „Ezek voltak Skarica idején a templomok. Ma hasonlóképpen három van, azokról most nem szólunk.”⁵¹

A Szent Kereszt-templomot 1517 táján építették fel a Borbás család egyetlen kereskedelmi útjának a nyereségéből. Elképzelhető, hogy Ráckeve középkori

⁵⁰ OSzKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1.; *Magdics*, 1888. 89–91.

⁵¹ *Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae geographico historica partis primae. Cis-Danubianae. Tomus tertius. Vienna, 1737. 523.*; Bél Mátyás Pest megyéről. Ford.: Szabó Béla. Szentendre, 1977. 142. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek X.)

toronyórája ezen az épületen – vagy a Nagyboldogasszony-templom melletti tornyon – jelezte az idő múlását.⁵²

A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom Magyarország egyetlen ortodox liturgiájú, késő gótikus stílusú, hálóboltozattal fedett egyházi épülete. A Mátyás-korabeli templomnak először a sokszögben záródó főhajója készült el, amelyet 1487-ben szenteltek fel. Az adat hihetőnek tűnik, mivel a hálóboltozat szerkezete és a bordák profilozása nagy hasonlóságot mutat a budai kőfaragó műhely egyéb munkáival, mint például a visegrádi királyi palota kerengőjének (1484), a Margit-szigeti domonkos apácakolostor étkezőjének és a pannonhalmi bencés apátság kerengőjének boltozatával (1486).

A második periódusban épült a közeli harangtorony alsó szintje és a templom déli oldalához csatlakozó két oldalkápolna, amelyek közül a keletinek Keresztelő Szent János, a nyugatinak Szent Kozma és Szent Damján a védőszentje. A kápolnák boltozata és csúcsíves ablakai gótikus stílusúak, míg a különálló torony alsó szintje és a Keresztelő Szent János-kápolna ajtóbejárata, amelynek faragása az 1510-es évekre tehető, a kora reneszánsz ízlés jegyeit viseli magán. II. Ulászló király uralkodása alatt itáliai mesterek jelentek meg Ráckeven, akik jelentős mértékben hozzájárultak a település középkori arculatának kialakításához.⁵³

⁵² *Hans Dernschwam*: Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló. Közreadja: Tardy Lajos. Bp., 1984.; *Csukovits Enikő*: Órahasználat a középkori Magyarországon. In: Történelmi Szemle, 1992. XXXIV. évf. 3–4. sz. 162.

⁵³ *Henszlmán Imre*: A görög nem-egyesültek temploma Ráckeven. In: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 1865. III. kötet. 291–293.; *Rómer Flóris*: A görög-keletiek temploma Ráckeven. In: Archaeologiai Értesítő, 1870. III. évf. 12. sz. 245–250. (a továbbiakban: *Rómer*, 1870); *Károly János*: Ráckeve. In: Vasárnapi Újság, 1897. 39. sz. 643.; *Bóna Imre*: Csepelsziget. In: Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus–Josephinae. Tom. IV. Fasc. 1. Szeged, 1937. 23.; *Csányi Károly – Lux Géza*: Ráckeve. Görög kel. szerb templom. In: Technika, 1939. XX. évf. 5. sz. 202. és 234.; *Entz*, 1958. 18.; *Somogyi Árpád*: Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. In: Építés- Közlekedéstudományi Közlemények, 1960. IV. kötet. 1–2. sz. 65. és 70. (a továbbiakban: *Somogyi*, 1960.); *Genthon*, 1961. 239.; *Gerőné Krámer Márta*: A ráckevei görögkeleti templom. Bp., 1964. 3–4.; *Balogh*, 1970. 209.; *Somogyi Árpád*: Kunstdenkmäler der Griechischen Diaspora in Ungarn. Thassaloniki, 1971. 11–12. (Etaireia Makedonikón szpoidón idrima meletón Herszonészoj toj aimoi 121) (a továbbiakban: *Somogyi*, 1971.); *Entz Géza*: Gótikus építészet Magyarországon. Bp., 1974. 213.; *Bérci László*: Ráckeve. Szerb templom. Bp., 1991. 2. (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 402.); *Vujicsics Sztoján*: A Duna menti szerbek művészeti emlékei Magyarországon. In: *Vujicsics Sztoján*: Magyarok és szerbek. Újvidék, 1997. 13. Nincs bizonyíték arra, hogy az Istenanya Elszenderedése-templom helyén egy 12. századi kápolna állt volna, miként azt Urosevics Daniló és Mészáros László vélte (*Urosevics Daniló*: A magyarországi délszlávok története. Bp., 1969. 29.; *Mészáros László*: A középkori ráckevei templomok története (XII–XV. század). In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákköreinek Kiadványai 1974. Szerk.: Kóbor Jenő, Nagy István, Sipos József. Szeged, 1974. 72. és 75. [a továbbiakban: *Mészáros*, 1974.]). Az sem valószínű, hogy a szerb templom helyén valaha ciszterci egyházi épület állt volna. Ez a változat kedvelt téma a szerb szakirodalomban. Erről: *Petković, Sreten*: Živopis crkve uspenja u Srpskom Kovinu (Raczeve-u). In: Zbornik za društvene nauke Matice sprske 23. Novi Sad, 1959. 46. (a továbbiakban: *Petković*, 1959.). A szerb templomépítészetéről jó áttekintést nyújt Foerk Ernő tanulmánya: *Foerk Ernő*: A szerb-

A templom téglalap alaprajzú belső tere a bizánci hagyományoknak megfelelően három részre tagolódik: a szentélyre vagy oltárra, a hajóra (*naosz*) és az előcsarnokra (*pronaosz*). Az előbbi a férfiak, az utóbbi az asszonyok helye. A szentély keletre néz, és ikonosztáz választja el a hajótól. „*Perczig sem lehet kételkedni, hogy itt önálló templomról van szó, mely fen volt-e még 1440-ben, vagy újra épült-e 1480 körül? – pusztán régészetileg alig lesz eldönthető.*” – vélekedett az építményről 1870-ben Rómer Flóris.⁵⁴

Sokan és sokféleképpen próbáltak választ adni arra a kérdésre, hogy a szerb templom felépítése milyen országos eseménnyel függött össze. A kutatók egy része Mátyás király Aragóniai Beatrixszal kötött házasságára (1476. december 22.) gondolt, másik fele az uralkodó művészetpártoló politikájával magyarázta a jelenséget. Valószínűbb azonban, hogy az 1440-ben megérkezett „rác”, görög és vlach telepesek azért vártak húsz–harminc esztendő, mert az oszmán hatalom terjeszkedése miatt az al-dunai Kevére való visszatérésük okafogyottá vált. A városatyák az 1460-as évek végén – 1470-es évek elején dönthettek az önálló kolostortemplom felépítéséről, és ami ehhez elengedhetetlenül szükségeltetett, az uralkodói engedély megszerzéséről.⁵⁵

Az Istenanya Elszenderedése-templom belsejét először – a kolostor apátjának (*igumen*) tudtával és beleegyezésével – a 16. század elején festették ki, de sem a művész személye, sem a munkálatok kivitelezőjének a neve nem ismeretes.⁵⁶ Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy 1631-ig valószínűleg ebben az egyházi intézményben őrizték a Dózsa György-féle parasztháború zászlaját, illetve 1737-ig a középkori iratokat is. Azáltal, hogy az 1514. évi jobbagylázadás egyetlen épségben fennmaradt tárgyi emlékét a Boldogságos Szűz Mária védnöksége alá helyezték, Dózsa György féltve őrzött hadilobogója egyházi oltalomban részesült.⁵⁷

ortodox templomtípus fejlődése. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének havi füzetei, 1927. IV. évf. 9–10. sz. 91–109.

⁵⁴ Rómer, 1870. 247. p.

⁵⁵ *Losonci Miklós*: A ráckevei szerb templom. In: *Kovács József László – Losonci Miklós*: Ráckevei műemlékek. Ráckeve, 1968. 12–13. (Ráckevei Járási Füzetek 3.); *Somogyi Árpád*: Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. In: *Építés- Közlekedéstudományi Közlemények*, 1960. IV. kötet. 1–2. sz. 65. és 73.; *Mészáros*, 1974. 68–69. p.; *Balogh Jolán*: Mátyás király és a művészet. Bp., 1985. 186.

⁵⁶ *Ludaics Miksa*: A történeti emlékü ráckevei görög vallású szerb templom (I–III. közlemény). In: *Sürgöny*, 1861. 49. sz. 2. p.; *Kereskényi Gyula*: Érd (Hamzsabég) és Batta (Százhalom) községek történeti vázlata. Székesfejérvár, 1874. 35–36.; *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertórium I. Bp., 1918. 68–69.; *Petković*, 1959. 46–48. p.; *Genthon*, 1961. 239. p.; *Somogyi*, 1971. 13. p.; *Fenyvesi*, 1986. 150.; *Davidov, Dinko*: Spomenici Budimske Eparhije. Beograd, 1990. 51.

⁵⁷ *Makkai László*: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés 1631–1632. Bp., 1954. 39. (Magyar Történelmi Társulat); *Makkai László*: A kuruc nemzeti összefogás előzményei (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630–1632-ben.) Bp., 1956. 183. és 253.; *Szűcs Jenő*: Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: *Szűcs Jenő*: Nemzet és történelem. Bp., 1984. 654. (Társadalomtudományi Könyvtár); *Miskei*, 2006. 37.

Reinhold Lubenau német gyógyszerész, amikor Bécsből Konstantinápolyba hajózott, 1587. február 24-én megpihent a Csepel-sziget „fővárosában”, s naplójába a következőket írta: „Amint megérkeztünk, a janicsárok közvetítésével be-mentünk két templomba, amelyeket az orosz és görög templomokhoz hasonlóan szentek, különösen Szent Miklós képeivel festettek tele. Három görög könyvet is találtunk bennük, amelyek többsége görög vallást terjesztett.”⁵⁸

Egy másik német utazó, Stephan Gerlach 1573-ban ugyancsak fontos észrevételeket tett a ráckevei ortodox templommal kapcsolatban. Feljegyezte róla, hogy benne „sok a gyertya és sok a kép, köztük az apostolok, és Mária a kis Jézussal a karján. Az oltáron kis feszületek fekszenek. Ezen ráczok görög hitvallásúak ugyan, de az isteni tiszteletet pápista módra végzik.”⁵⁹

A protestáns szerző itt nyilván a szertartásra figyelt fel, ami az ő szemében nagyon hasonlított a római katolikus liturgiához. Mindez persze csupán feltételezés, amit – kellő források hiányában – egyelőre roppant nehéz igazolni. Mint ahogy komoly nehézségbe ütközik annak a kérdésnek az eldöntése is, hogy az 1450–1500 között gazdagon hímzett miseruha,⁶⁰ vagy az 1480–1490-es évekből származó 75 cm magas, gótikus stílusú Madonna-szobor melyik felekezet tulajdonát képezte.⁶¹

A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom búcsúja napjainkban augusztus 28-ára esik. Ezen a napon a pravoszláv hívek Maurikiosz császár uralkodása (582–602) óta a Szentséges Istenanya földi elszenderedését ünneplik. A római katolikusoknál ez az ünnep – mint Nagyboldogasszony – a Gergely-naptár használata miatt augusztus 15-e. A tizenhárom nap különbség abból adódik, hogy az ortodoxok ünnepeik során a Julianus-naptárt használják, míg a római katolikusok és a protestánsok az 1582. október 4-én életbe léptetett Gergely-naptárt.⁶²

A keleti hagyomány úgy tartja, hogy az 5. század derekán két előkelő testvér, Galvin és Kandid Galileában megtalálta a Szentséges Istenszülő fátylát (*omophóron*), s azt titokban Konstantinápolyba vitte. A fővárosba érkezve a fivérek a szent ruhadarabot átadták I. Leó császárnak (457–474), aki 474-ben a Blakhernai-templomhoz egy relikviakápolnát építtetett, s ott helyeztette el a felbecsülhetetlen értékű ereklyét. Erről az eseményről évszázadokon keresztül július 2-án – a római katolikusok Sarlós Boldogasszony napján – emlékezett meg az Ortodox Egyház.

⁵⁸ *Wilhelm Sahn*: Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. I. Teil. Königsberg, 1912. 87. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königspersg i. Pr. IV.)

⁵⁹ *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. 220. és 225.

⁶⁰ SzfvPKL Kuthy István plébániatörténeti kéziratai. 2. doboz (Ráckeve); Archaeologiai Értesítő, 1873. VII. kötet. 15. sz. 281.

⁶¹ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország faszobrai. Bp., 1967. 207.; A Madonna-szobor elkészítését Kovács József László 1563-ra datálta (*Kovács József László*: Ráckeve története. Séták Ráckevén. In: Ráckeve és vidéke. Bp., 1987. 73.).

⁶² *Szögi László*: Kronológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: *Bertényi Iván*. Bp., 1998. 99–101.; *Michael Angold*: Bizánc. Híd az ókor és a középkor között. Bp., 2001. 61. (a továbbiakban: *Angold*, 2001.)

Amikor 626-ban az avarok és a perzsák megostromolták Konstantinápolyt, szorult helyzetében a város népe Szűz Máriához fordult oltalomért. Hogy kérésének nagyobb nyomatékot adjon, Szergiosz pátriárka Mária-képeket festett a város kapuira, védelemül a támadások ellen. Miután az ellenség rohamait ilyen módon sikerült visszaverni, a védők az Akathisztosz-himnusz énekelve ünnepi istentiszteleten adtak hálát az égi segítségért.⁶³

Hasonló eset játszódott le 860 táján is, amikor Aszkold és Dir varég hadvezérek támadták meg a császárvárost. A hadműveletet irányító Photiosz pátriárka (858–868, 877–886) ekkor a Blakhernai-templomból előhozatta az omophóriot, közszemlére bocsátotta, majd levitte az Aranyszarv-öbölhöz, ahol a ruha szegélyét belemártotta az öböl vizébe. Ezután állítólag hatalmas vihar támadt, amely elsüllyesztette a normann hajóhadat. A csodálatos megmenekülés emlékére a főpap hálaéneket írt az Istenanya tiszteletére, és pecsétjére Mária arcképét vésette.⁶⁴

Az ortodox tradíció nemcsak művelődéstörténeti szempontból érdekes, hanem bizonyos egyháztörténeti összefüggésekre is rávilágít. Ráckeven a 15–18. században minden év július 2-án, vagyis a régi templombúcsú napján kezdődtek el az országos vásárok. Ilyenkor nagy létszámú árusnép sereglett össze az országhatáron innen – olykor azon túlról is –, hogy portékáit értékesítse.⁶⁵

A településen az áruk adás-vételére nyolc piacon nyílt lehetőség:

*„Tágas Piacz, malom Piacz egyik,
Széna piac, Fa piac negyedik,
Vagyon bennem kép piac ötödik,
Áros piac, Rác piac hetedik.*

...

*El alá eredvén ugyan onnan,
Oldal piac jön elődbe ottan.
Ruhás oldal szabókrul mondatván,
Boros oldal jó borokrul osztán.”*⁶⁶

Skarica Máté 1581. évi históriás költeménye szerint a 16. század végén külön piaca volt a helyi termékeknek, a gabonának, a szénának, a fának, az ikonoknak,

⁶³ Angold, 2001. 52. és 61. Az omoforion kereszttekkel vagy szentképekkel díszített széles szalag, amelyet az ortodox püspök a szakkosz felett, a két vállán visel. Erről: Az orthodox kereszténység. Szerk.: Berki Feriz. Bp., 1975. 280.

⁶⁴ Pravoszlavnij Kalendar' 1996. Kosztroma, 1996. július 2./15. és augusztus 15./28.; Magyar Katolikus Lexikon. VIII. kötet. Lone–Meszl. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Bp., 2003. 636.

⁶⁵ ÁM Dokumentációs gyűjtemény. 69.1.; *Magdics*, 1888. 1–2. Nr. I.

⁶⁶ OSzKK Fol. Hung. 2904. 5. fol. 1. p.; *Magdics*, 1888. 91–92. A Kép piac megléte még nem jelenti azt, hogy ikonfestő iskola működött volna Ráckeven, illetve, hogy az ikonok helyben készültek, miként azt Kovács József László gondolja (*Kovács József László: A ráckevei görögkeleti templom*. In: Dunakanyar. A Közép-Dunamelléki Intéző Bizottság Tájékoztatója, 1983. 3. sz. 33.). Valószínűleg arról van szó, hogy a településen a 16. században külön piacon árulták a kegyképeket. Ezt a gondolatot először Ács Pál vetette fel: *Ács Pál: Volt-e ikonfestő-iskola a XVI. századi Ráckeven? Egy félreolvasás utóélete*. In: Csonka Ferenc 80. születésnapjára. Bp., 1996. 5.

továbbá a balkáni és az erdélyi árucikkeknek (posztó, só, fűszer, déli gyümölcs). Aligha szükséges bizonygatni, hogy a templom körül kínált szentképek és kegytárgyak a legfőbb pravoszláv ünnepen sokkal nagyobb példányszámban keltek el, mint az év többi napján.

Erős a gyanúnk, hogy az Istenanya elszenderedéséről és a köréje fonódó vallási hagyományt a Julianus-naptárt használó szerbek hozták magukkal az al-dunai Kevéből,⁶⁷ és nem a velük együtt 1440-ben áttelepült római katolikus felekezetű raguzai–dalmátok, akiknek a hatása inkább a címer latin nyelvű leoninus hexameteres feliratán tükröződik. Ez a feltételezés egyúttal azt is valószínűsíti, hogy a Csepel-sziget déli részére érkezett balkáni népesség többségét a 15. században a szerbek alkották.⁶⁸

⁶⁷ A szerb templom történetéről és a szerbek kulturális (vallási–egyházi) hagyatékáról legújabban: Miskei Antal: A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom rövid története. In: *Historia Ecclesiastica*, 2011. Ročník II. číslo 1. 185–212.

⁶⁸ E sorok szerzője Ráckeve középkori címerével kétszer is foglalkozott: *Miskei Antal: Ráckeve középkori pecsétje és címere*. In: Fons, 1996. 3. évf. 1. sz. 31–49.; *Miskei Antal: Ráckeve története I. Ráckeve története a kezdetektől 1848-ig*. Ráckeve, 2003. 81–84.